

УДК 332.1:338.43

DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V36\(2022\)-22](https://doi.org/10.31521/modecon.V36(2022)-22)

Чорнобай Л. М., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID: 0000-0001-5122-1485

e-mail: chornobay431@gmail.com

Мушеник І. М., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри математики, інформатики та академічного письма, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID: 0000-0003-4379-7358

e-mail: mushenik77@ukr.net

Перспективи комплексного розвитку сільських територій

Анотація. У сучасних умовах головним напрямом соціально-економічної політики на міжнародному та національних рівнях розвинених країн є концепція сталого, комплексного розвитку, яка передбачає збалансованість економічного, екологічного та соціального векторів розвитку. Визначено, що комплексний розвиток сільських територій – це процес стабільного функціонування сільських територіальних громад через забезпечення ефективного розвитку економічної, соціальної, екологічної, поселенської складових на основі використання місцевих ресурсів (трудових, земельних, водних, лісових, мінеральних тощо). Встановлено, що головними напрямками забезпечення розвитку сільських територій є розвиток сільськогосподарського виробництва, організація підприємств з переробки сільськогосподарської продукції та місцевої сировини й виробництво харчових продуктів, біопалива, будівельних матеріалів тощо. Важливими елементами сільської економіки мають стати сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Показниками ефективності комплексного розвитку сільських територій можуть бути: зростання ефективності сільськогосподарського виробництва; диверсифікація сільської економіки; продовольча безпека країни; природний приріст сільського населення; підвищення рівня та якості життя на селі; покращення родючості ґрунту та екологічної ситуації в сільських територіальних громадах.

Ключові слова: сільські території; комплексний розвиток; децентралізація; сталий розвиток; економічний розвиток; соціальна інфраструктура; екологічний розвиток; інституціональний розвиток.

Larysa Chornobay, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Management and Public Administration, Higher educational institution «Podillia State University», Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Iryna Mushenyk, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Mathematics, Informatics and Academic Writing, Higher educational institution «Podillia State University», Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Prospects for Comprehensive Development of Rural Areas

Abstract. Introduction. In the conditions of modern challenges and threats, ensuring the integrated development of rural areas, aimed at creating jobs, improving infrastructure and living conditions of the rural population, is a strategic goal under the conditions of partnership of community members, businesses and local government bodies. Comprehensive development of rural areas aimed at stable development of agricultural production, improvement of living and working conditions of the rural population, preservation of the natural environment is a major component in the development of the agricultural sector of the country's economy.

Purpose. Formulated and substantiated scientific provisions, conclusions and practical recommendations are the basis of increasing the effectiveness of the functioning of rural territorial communities based on the complexity of economic, social, ecological and institutional development.

Results. It was determined that the comprehensive development of rural areas is a process of stable functioning of rural territorial communities through ensuring the effective development of economic, social, ecological, settlement components based on the use of local resources (labor, land, water, forest, mineral, etc.). It was established that the main directions of ensuring the development of rural areas are the development of agricultural production, the organization of enterprises for the processing of agricultural products and local raw materials, and the production of food products, biofuel, building materials, etc. Agricultural service cooperatives should become important elements of the rural economy. Indicators of the effectiveness of integrated development of rural areas can be: increase in the efficiency of agricultural production; diversification of the rural economy; food

¹Стаття надійшла до редакції: 10.11.2022

Received: 10 November 2022

security of the country; natural growth of the rural population; raising the level and quality of life in the countryside; improvement of soil fertility and ecological situation in rural territorial communities.

Conclusions. *The basis of the comprehensive multifunctional development of rural areas is the diversification and modernization of the rural economy, the development of non-agricultural activities that will qualitatively change the rural environment, expand the scope of employment as the main condition for the establishment of youth in the countryside and the preservation of the labor potential of rural territorial communities.*

Keywords: *rural areas; integrated development; decentralization; sustainable development; economic development; social infrastructure; ecological development; institutional development.*

JEL Classification: *I31; J23; J43; O15; O18.*

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів та загроз забезпечення комплексного розвитку сільських територій, спрямованого на створення робочих місць, поліпшення інфраструктури та умов життя сільського населення є стратегічною метою за умов партнерства членів громади, бізнесу й органів місцевого самоврядування. Комплексний розвиток сільських територій, спрямований на стабільне забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва, поліпшення умов життя та праці сільського населення, збереження природного середовища є ключовими складовими у процесі розбудові аграрного сектора економіки країни.

В сучасних умовах головним напрямом соціально-економічної політики на міжнародному та національних рівнях розвинених країн є концепція сталого, комплексного розвитку, яка передбачає збалансованість економічного, екологічного та соціального векторів розвитку. Оскільки в Україні сільське населення складає 31 % наявного населення, а сільськогосподарські угіддя – 70 % земельного фонду країни, комплексний розвиток сільських територій визначає ефективність соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Процеси децентралізації створили позитивні організаційні умови, розширили права, повноваження та ресурсні можливості органів місцевого самоврядування, але поки що не спричинили суттєвого зростання ефективності використання внутрішнього потенціалу сільських територій та їх соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Закордонна та вітчизняна наукові школи зробили вагомий внесок у дослідження та розв'язання проблем аграрного сектора, сільських територій, регіональної економіки та розробку інноваційних підходів щодо комплексного розвитку сільських територій та територіальних громад. Вказані проблеми висвітлені в наукових дослідженнях В. Андрійчука, В. Бутова, М. Гладія, П. Гайдуцького, Ю. Губені, О. Гудзинського, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Захарченка, М. Маліка, М. Орлатого, О. Павлова, Й. Пасхавера, М. Пістуна, І. Прокопи, П. Саблука, М. Сахацького, Г. Черевка, Л. Шаблія, Л. Шепотько, В. Юришина та інших. В умовах децентралізації окремі проблеми потребують нового наукового обґрунтування.

Формулювання цілей дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-

методологічних засад та розробка практичних рекомендацій щодо перспектив комплексного розвитку сільських територій умовах децентралізації. Для досягнення мети було поставлено наступні завдання: встановити фактори, які впливають на розвиток сільських територій; розкрити принципи комплексного розвитку сільських територій; запропонувати напрями забезпечення сталого комплексного розвитку сільських територіальних громад.

Основні результати дослідження. Розвиток сільських територій визначають як процес змін, спрямованих на підвищення рівня розвитку економічної, соціальної, екологічної сфер сільських регіонів з найвищим рівнем задоволення потреб сільського населення та інтересів держави. Сільський розвиток потребує комплексного підходу до розв'язання всіх проблем сільського регіону – економічних, соціальних, екологічних тощо.

В дослідженнях Булавка О., Кропивко М., Саблук П., сільська

територія представлена як історично сформована в законодавчо визначених межах сукупність, яка поєднує адміністративно-територіальну (села, сільські поселення, сільські ради) та територіально-функціональну

(сільськогосподарське виробництво, переробка продукції тощо)

приналежність до створення відповідних умов праці й проживання населення

та забезпечення продовольчої безпеки країни [1].

Згідно з дослідженнями І. Прокопи, сільська місцевість розглядається як територія, розташована поза межами міських поселень, з її природними та антропогенними ландшафтами та сільськими поселеннями. При цьому територія – це не тільки просторовий ресурс, але й розташовані на ній усі інші ресурси, у тому числі (і насамперед) людські, тобто населення, зосереджене у поселеннях. Регулювання розвитку сільських територій включає питання зайнятості, доходів, соціальної інфраструктури, демографічно поселенські характеристики. Завданням розвитку сільських територій є розв'язання проблем села. При всьому різноманітті функцій сільських територій, їх найважливіше призначення полягає в тому, що вони є ресурсною базою функціонування і розвитку сільського господарства [2].

Академік П. Т. Саблук розглядає поняття «сільська територія» як складну багатофункціональну природну,

соціально-економічну та виробничо-господарську систему з властивими їй кількісними, структурними, природними та іншими характеристиками [3].

Відповідно до проєкту Закону України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості», «сільська територія» – це територія, що має чітко виражені межі, де частка сільського населення (у його загальній чисельності) перевищує 15-50 % [4].

Сталий розвиток сільських територій має право на широке застосування як таке, що передбачає, з одного боку, тип рівноваги (баланс) між його соціально-економічними та природними складовими, з другого – довготривалість і безперервність процесу розвитку суспільства, де боротьба за екологічність виробництва не повинна перешкоджати економічному та соціальному розвитку [5].

Проблеми в сільській місцевості негативно впливають на розвиток сільських територій, обмежують можливості формування та використання соціально-економічного потенціалу села, приводять до виникнення проблем у сільськогосподарському виробництві та супроводжуються руйнацією традиційного укладу сільського життя [6]. До основних проблем, що стримують розвиток сільських територій, можна віднести:

- економічні (монофункціональність сільської економіки, орієнтованої переважно на розвиток сільського господарства з виробництвом продукції, яка має низьку додану вартість (сировини));
- соціальні (занепад соціальної інфраструктури, погіршення демографічної ситуації, зменшення поселенської мережі, високий рівень безробіття, низький рівень та якість життя населення, трудова міграція населення);
- екологічні (зменшення біорізноманіття, виснаження ґрунтів і мінеральних ресурсів, поширення ерозійних процесів, забруднення біологічними, промисловими та побутовими відходами);
- інституціональні (неефективний менеджмент, відсутність фахівців з розробки й реалізації інноваційних проєктів, низький рівень інформаційно-консультаційного забезпечення розвитку територій, відсутність інфраструктури та програм фінансової підтримки розвитку та інвестицій).

Забезпечення синергії економічної, соціальної, екологічної та інституціональної складових сільського розвитку забезпечує комплексність розвитку сільських територіальних громад, його збалансованість та повноцінність.

На нашу думку, комплексний розвиток сільських територій – це процес стабільного функціонування сільських територіальних громад через забезпечення ефективного розвитку економічної, соціальної, екологічної, поселенської складових на основі використання місцевих ресурсів (трудових, земельних, водних, лісових, мінеральних тощо).

Фахівці ННЦ «Інститут аграрної економіки» вихід з депресивного стану аграрної економіки вбачають через комплексне розв'язання проблеми розвитку сільських територій. Тому стратегічною метою економічної та соціальної політики на селі має стати забезпечення комплексного, багатофункціонального розвитку сільських територій, за якого зростає їх роль як просторової бази не лише сільськогосподарського виробництва, а й несільськогосподарських видів діяльності, а також сприятливого середовища проживання. У зв'язку з цим надзвичайно важливо розробити програму відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури. Всебічне консолідоване поєднання багатофункціональної структури сільських територій із забезпеченням системного розвитку розглядається як одна із найважливіших основ її ефективного функціонування [3].

Питання комплексного розвитку набувають все більшого значення для сільських територіальних громад. Завдяки децентралізації та реформі місцевого самоврядування вони отримали більше ресурсів, можливостей та повноважень ними розпоряджатися. Це мотивує їх серйозно підійти до питань свого розвитку та визначитися з головними його напрямками. Забезпечення для мешканців сільських територій якісних послуг, робочих місць, соціальної допомоги, благоустрою, гарних доріг, а на загал – підвищення якості життя сільського населення і є головною метою реформи та діяльності сільських територіальних громад.

Розвиток сільських територіальних громад залежить від багатьох чинників: економічних, соціальних, демографічних, екологічних тощо. Ключовими є економічні чинники – розвиток малого та середнього бізнесу, від яких залежать бюджети громад і їх спроможність до ефективного розвитку. Вважаємо за доцільне сконцентрувати увагу аграрної політики держави на всебічній підтримці розвитку фермерських господарств. Фермери є активними учасниками сільської економіки. Поляки відзначають, що один працюючий фермер створює чотири робочі місця в громаді, німці – шість, норвежці – дев'ять.

Фермер сплачує податки та збори, підтримуючи місцеву громаду; дає роботу місцевому населенню, стримуючи міграцію; платить заробітну плату місцевим працівникам, підвищуючи їх добробут; бере участь у підтримці соціальної інфраструктури на селі, поліпшуючи умови праці та проживання сільського населення; надає послуги громаді й селянам.

Головними напрямками забезпечення розвитку сільських територій є розвиток сільськогосподарського виробництва, організація підприємств з переробки сільськогосподарської продукції та місцевої сировини, виробництво харчових продуктів, біопалива, будівельних матеріалів тощо. Важливими елементами сільської економіки мають стати сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи.

Розширення повноважень місцевих громад потребує гармонізації розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територіальних громад, інтересів та ініціативи кожного жителя села щодо забезпечення високої ефективності виробництва та довкілля і, на цій основі, поліпшення якості та безпеки їх життя.

Створення комфортного життєвого середовища, належних умов праці та відпочинку сільського населення забезпечують галузі соціальної інфраструктури села. Вона має важливе значення для відродження і сталого розвитку сільських територій, та охоплює заклади освіти, культури, охорони здоров'я, підприємства побутового обслуговування, транспорту, зв'язку, торгівлі та громадського харчування й інші. Кожній галузі соціальної інфраструктури характерні свої форми та види обслуговування, а також механізм та умови функціонування. Галузі соціальної інфраструктури активно беруть участь у відтворенні робочої сили, забезпечують комфортні умови життя і трудової діяльності сільських жителів.

Звуження сфери зайнятості на селі, руйнування соціальної інфраструктури, низький рівень та якість обслуговування селян тощо привело до того, що основою сучасної моделі існування та розвитку сільської громади є високий рівень безробіття та низький рівень життя [7].

Вдосконалення економічних відносин у сільській соціальній інфраструктурі передбачає, перш за все, удосконалення механізму функціонування соціальних об'єктів. При цьому метою даного процесу є створення у сфері обслуговування сільського населення конкурентного ринкового середовища та подолання диспропорцій у рівні соціального обслуговування міського та сільського населення.

Ефективність соціальної інфраструктури визначається у соціальних показниках розвитку сільських територіальних громад і відображається у створенні належних умов життєдіяльності населення для зростання продуктивності праці й економічної ефективності виробництва. Вважаємо, що розв'язання соціальних проблем має охоплювати всі сільські населені пункти в межах територіальних громад і бути в постійному зв'язку з виробничою діяльністю всіх господарюючих в них суб'єктів на основі соціальної відповідальності та соціального партнерства.

Для повноцінного комплексного розвитку сільських територій все більшої актуальності набуває екологічна складова. Екологічний стан сільських територій з року в рік погіршується, негативно впливає на умови проживання та якість життя сільського населення; характеризується: виснаженням місцевих природних ресурсів; погіршенням якості земельних ресурсів; погіршенням якості питної води; зростанням екологічного навантаження на довкілля сучасного

сільського господарства; погіршенням якості виробленої сільськогосподарської продукції; забрудненням місцевих екосистем промисловими, біологічними та побутовими відходами.

Розв'язання вказаних проблем потребує системного відповідального підходу усіх зацікавлених сторін (сільськогосподарських та промислових підприємств, сільського населення, органів місцевого самоврядування тощо) до збереження середовища їх життєдіяльності. Це суттєво зменшить екологічні ризики, пов'язані із забрудненням сільських територій, збільшить їх біорізноманіття та природну рекреаційну здатність, підвищить стійкість екосистем та здатність до відтворення.

Забезпечення комплексного розвитку сільських територій має зосереджуватися на підтримці різних секторів життєдіяльності територіальних громад, ефективне функціонування яких дозволить досягти стратегічних цілей сталого розвитку.

Ефективний комплексний розвиток сільських територій на інноваційній основі має здійснюватися з урахуванням особливостей територіальної громади, керуючись наступними принципами:

основою розвитку територіальної громади є економічний розвиток, який забезпечується бізнесом. Органи місцевого самоврядування створюють сприятливі умови для його диверсифікації та розвитку;

місцевий бізнес створює робочі місця, що сприяє збереженню трудового потенціалу громади, зростанню доходів сільського населення, підвищенню рівня та якості життя жителів громади;

розвинута соціальна інфраструктура є основою забезпечення якості життя сільських жителів та головним критерієм конкурентоспроможності об'єднаної територіальної громади;

підтримка екологічного розвитку сприяє виробництву екологічно чистої продукції, створенню комфортного життєвого середовища в територіальній громаді;

асортимент послуг, які надаються в межах територіальної громади, є інструментом оцінки ефективності роботи органів місцевого самоврядування;

ефективне управління громадою забезпечується системним менеджментом, співпрацею та партнерством між зацікавленими сторонами.

Показниками ефективності комплексного розвитку сільських територій можуть бути: зростання ефективності сільськогосподарського виробництва; диверсифікація сільської економіки; продовольча безпека країни; природний приріст сільського населення; підвищення рівня та якості життя на селі; покращення родючості ґрунту та екологічної ситуації в сільських територіальних громадах.

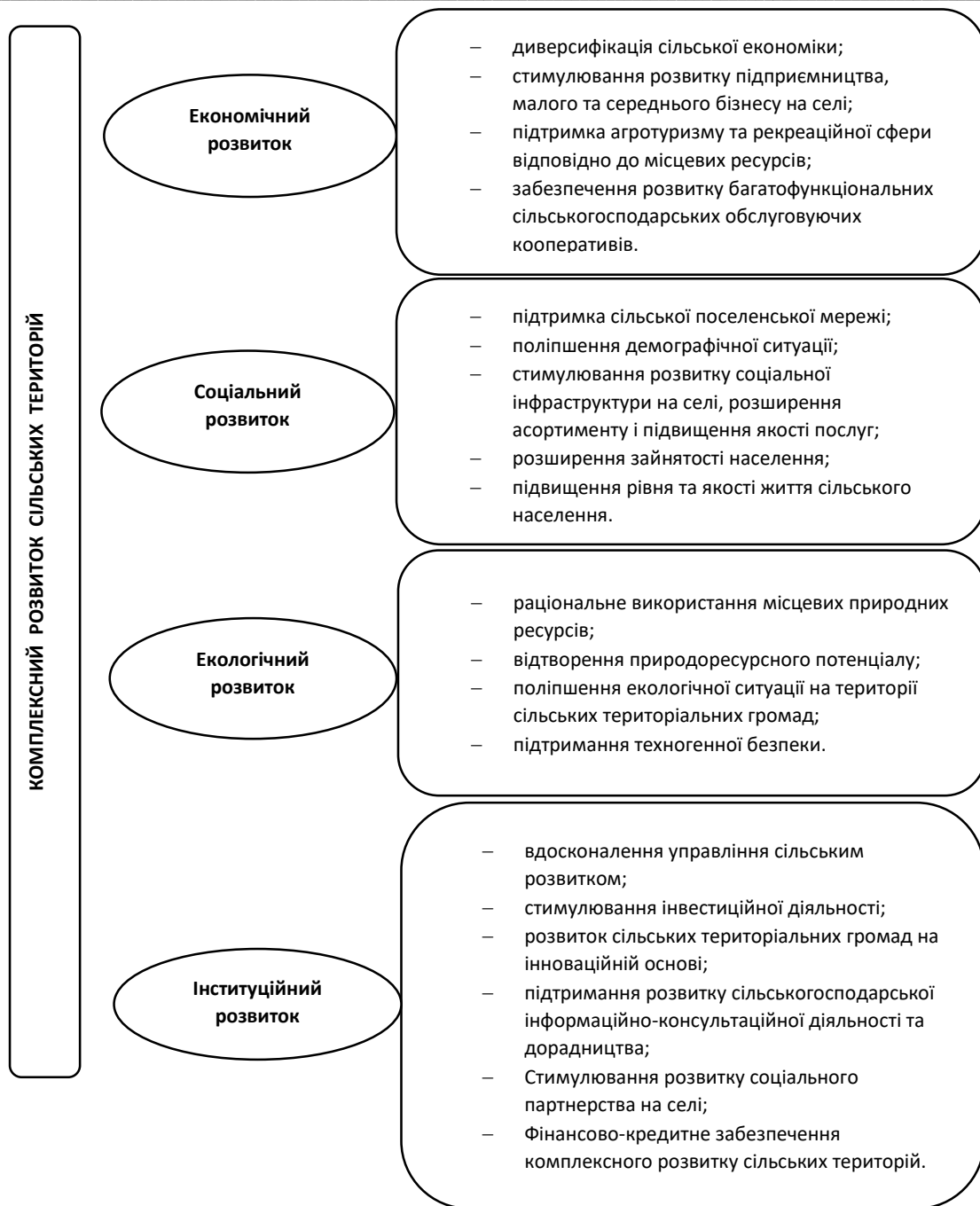

Рисунок 1 – Напрями забезпечення комплексного розвитку сільських територій

Джерело: розробка авторів

Висновки. Проблема комплексного розвитку сільських територій переросла в національну і потребує реалізації на рівні державної політики. Основою при цьому має стати практичне втілення стратегічного планування, орієнтованого на соціально-економічну розбудову кожного окремо взятого сільського поселення і підпорядкованого інтересам кожного сільського жителя. Місцевий розвиток сільської території забезпечується розвитком підприємництва, рівень якого залежить від

сприятливого бізнесового середовища, комфортності та сталості умов бізнес-клімату.

Основою комплексного багатофункціонального розвитку сільських територій є диверсифікація і модернізація сільської економіки, розвиток несільськогосподарських видів діяльності, які якісно змінять сільське середовище, розширяють сферу прикладання праці як головної умови закріплення молоді на селі та збереження трудового потенціалу сільських територіальних громад.

Література:

1. Саблук П. Т., Кропивко М. Ф., Булавка О. Г. та ін. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. 454 с.
2. Прокопа І. В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 50-59.
3. Малік М. Й., Пулім В. А. Концептуальні засади розвитку сільських територій. URL: <http://baitas.lzuu.lt/~mazylis/julram/8/156.pdf> (дата звернення: 10.12.2022).
4. Проект Закону про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості № 7334 від 07.04.2005. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5 (дата звернення: 10.12.2022).
5. Гуторов О. І. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. №2. С. 820-823.
6. Збарський В. Соціальна інфраструктура села як фактор відтворення робочої сили. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2010. Вип.154. Ч. 1. С. 152-160.
7. Чорнобай Л. М. Забезпечення комплексного розвитку сільських територій в умовах децентралізації. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету*. 2015. Вип. 23. С. 102-109.
8. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: монографія / НАН України. Ін-т регіонал. досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. Серія «Проблеми регіонального розвитку». Львів, 2012. 216 с.
9. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 344 с.
10. Ключник А. В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України: монографія. Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.

References:

1. Sabluk, P. T., Kropyvko, M. F. & Bulavka, O. H. (2011). *Management comprehensive development of agricultural and rural production territory*. Kyiv: NNTs «Instytut ahrarnoi ekonomiky» [in Ukrainian].
2. Prokopa, I. V. (2007). Rural areas of Ukraine: research and regulation of development. *Ekonomika Ukrainy*, 6, 50-59 [in Ukrainian].
3. Malik, M. Y. & Pulim, V. A. Conceptual principles of development of rural areas. Retrieved from <http://baitas.lzuu.lt/~mazylis/julram/8/156.pdf> [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). Draft Law on Planning of Rural Territorial Infrastructure (Act No. 7334, July 4). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5 [in Ukrainian].
5. Hutorov, O. I. (2014). Development of rural areas in conditions of decentralization. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 2, 820-823 [in Ukrainian].
6. Zbarskyi, V. (2010). The social infrastructure of the village as a factor of labor force reproduction. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, 154 (1), 152-160 [in Ukrainian].
7. Chornobai, L. M. & Chornobai, M. M. (2015). Ensuring the integrated development of rural areas in terms of decentralization. *Zbirnyk naukovykh prats' Podil's'koho derzhavnoho ahrarno-tekhnichnoho universytetu*, 23, 102-109 [in Ukrainian].
8. Borschevskiy, V. V. (2012). *Development of rural areas in the system of European integration priorities of Ukraine*. L'viv: Instytut rehional'nykh doslidzhen' NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Pavlov, O. I. (2009). *Rural territories of Ukraine: functional and management model*. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
10. Kliuchnyk, A. V. (2011). *Formation and development of the economic potential of rural areas of Ukraine*. Mykolaiv: Dyzajn ta polihrafiia [in Ukrainian].

